O‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish

Abduqodirov Doniyor

Guliston davlat pedagogika insituti

Pedagogika yo’nalishi 1-kurs talabasi

E-mail:doniyorabduqodirov20@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari keng yoritilgan. Unda mustaqil fikrlashning mazmuni, uning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, o‘quvchilarda mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlashni shakllantirishda qo‘llaniladigan pedagogik metodlar, interfaol usullar hamda ta’lim texnologiyalarining samaradorligi ochib berilgan. Maqolada muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, refleksiya, motivatsiya va integratsiyalashgan yondashuv kabi omillarning o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirishdagi o‘rni asoslab berilgan. Bundan tashqari, o‘qituvchi va ota-onaning hamkorligi, qulay psixologik muhit yaratish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, ta’lim jarayoni, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, refleksiya, motivatsiya, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik texnologiyalar, loyiha asosida o‘qitish, tafakkur rivoji.

Kirish

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda faqatgina tayyor bilimlarni egallash yetarli emas. Har bir inson, ayniqsa, yosh avlod vakillari mustaqil fikrlay oladigan, muammolarga ijodiy yondasha oladigan, o‘z qarashlarini asoslab bera oladigan shaxs sifatida shakllanishi zarur. Shu sababli ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishdan iboratdir [1].

Mustaqil fikrlash — bu o‘quvchining o‘z bilimlari, tajribasi va kuzatuvlariga tayangan holda yangi xulosalar chiqarishi, mavjud muammolarga o‘ziga xos yechim topa olishi, tanqidiy va tahliliy yondashuvi orqali haqiqatni anglashga intilishidir. Bunday ko‘nikmalar nafaqat ta’lim jarayonida, balki kundalik hayotda ham katta ahamiyatga ega. Chunki mustaqil fikrlay oladigan shaxs ijtimoiy muhitda faol bo‘ladi, qaror qabul qilishda mustahkam pozitsiyaga ega bo‘ladi va o‘z faoliyatini samarali tashkil eta oladi.

Bugungi globallashuv sharoitida axborot oqimi nihoyatda kuchli bo‘lib, har bir o‘quvchi turli manbalardan ma’lumot oladi. Ammo bu ma’lumotlarni to‘g‘ri tahlil qilish, ularni saralash va ulardan oqilona foydalanish uchun mustaqil fikrlash zarur. Shu jihatdan, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda [2].

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, an’anaviy ta’lim tizimida ko‘pincha o‘quvchilar tayyor bilimlarni yod olishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, zamonaviy ta’lim konsepsiyasi o‘quvchining faol subyekt sifatida shakllanishini talab qiladi. Ya’ni o‘quvchi bilimni tayyor holda emas, balki mustaqil izlanish, tahlil va xulosa chiqarish orqali egallashi kerak. Shu boisdan, o‘qituvchilar oldida katta mas’uliyat turadi: ular nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarning fikrlashini rivojlantiruvchi, yo‘naltiruvchi va

rag‘batlantiruvchi shaxs bo‘lishi lozim. Ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish, muammoli vaziyatlar yaratish, savol-javoblar orqali o‘quvchini fikrlashga undash kabi usullar muhim ahamiyat kasb etadi [3]. Ushbu ishda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari, pedagogik shart-sharoitlari hamda samarali metod va usullari keng yoritiladi [4].

O‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u bir qator omillar bilan bog‘liq. Avvalo, bu jarayon o‘quvchining yosh xususiyatlari, psixologik holati, bilim darajasi hamda ta’lim muhiti bilan chambarchas bog‘liqdir [5]. Mustaqil fikrlashning shakllanishi, eng avvalo, o‘quvchining faolligiga bog‘liq. Agar o‘quvchi dars jarayonida faqat tinglovchi bo‘lib qolsa, uning fikrlash faoliyati sustlashadi. Aksincha, agar u faol ishtirok etsa, savollar bersa, muhokamalarda qatnashsa, o‘z fikrini bildirishga harakat qilsa, uning mustaqil fikrlash ko‘nikmalari rivojlanadi [6]. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Masalan, “aqliy hujum”, “munozara”, “klaster”, “insert”, “rol o‘ynash” kabi metodlar o‘quvchilarni faol fikrlashga undaydi. Bu metodlar orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin bayon etadi, boshqalarning fikrlarini tinglaydi va tahlil qiladi, natijada ularning tafakkuri kengayadi.

Mustaqil fikrlashni rivojlantirishda muammoli ta’lim texnologiyasi ham katta rol o‘ynaydi. Muammoli vaziyat yaratish orqali o‘quvchi oldiga yechim talab qiluvchi masala qo‘yiladi. Bu esa o‘quvchini izlanishga, tahlil qilishga va mustaqil xulosa chiqarishga undaydi. Masalan, o‘qituvchi darsda oddiy ma’lumot berish o‘rniga savol yoki muammo qo‘yadi: “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Agar shunday bo‘lsa, nima sodir bo‘ladi?” kabi savollar o‘quvchini chuqur o‘ylashga majbur qiladi [7]. Bundan tashqari, o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish ham muhimdir. Mustaqil ishlar — referatlar, loyihalar, tadqiqot ishlari orqali o‘quvchi o‘z bilimlarini mustahkamlaydi va kengaytiradi. Bu jarayonda u turli manbalar bilan ishlashni, ma’lumotlarni tahlil qilishni, ularni umumlashtirishni o‘rganadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham mustaqil fikrlashni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Internet, elektron darsliklar, multimedia vositalari o‘quvchiga keng imkoniyatlar yaratadi. Ammo bu vositalardan to‘g‘ri foydalanish muhim. O‘qituvchi o‘quvchini kerakli manbalarni tanlashga, ularni tanqidiy baholashga o‘rgatishi lozim.

Mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda o‘qituvchining roli alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchilarga erkin fikr bildirish imkonini yaratishi, ularning har bir fikrini hurmat qilishi va qo‘llab-quvvatlashi zarur. Tanqidiy fikr bildirganda ham konstruktiv yondashuvni tanlashi, o‘quvchini ruhlantirishi lozim [8]. Shuningdek, o‘quv muhitining psixologik jihatdan qulay bo‘lishi ham muhimdir. Agar o‘quvchi o‘z fikrini erkin ayta oladigan muhitda bo‘lsa, u faolroq bo‘ladi. Aks holda, qo‘rquv va ishonchsizlik uning fikrlashiga salbiy ta’sir qiladi.

O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda baholash tizimi ham muhim rol o‘ynaydi. An’anaviy baholash tizimi ko‘pincha tayyor javoblarni tekshirishga asoslangan bo‘lsa, zamonaviy baholash o‘quvchining fikrlash jarayonini ham inobatga oladi. Ya’ni o‘quvchining qanday fikrlagani, qanday xulosa chiqargani ham baholanadi. Mustaqil fikrlashni shakllantirishda kitob o‘qish madaniyati ham katta ahamiyatga ega. Kitob o‘qigan o‘quvchi dunyoqarashi kengayadi, fikrlash qobiliyati rivojlanadi, nutqi boyiydi. Ayniqsa, badiiy adabiyotlar o‘quvchini obrazli fikrlashga o‘rgatadi.

Yana bir muhim jihat — bu o‘quvchilarda savol berish ko‘nikmasini shakllantirishdir. Ko‘pincha o‘quvchilar savol berishdan tortinadi yoki bunga o‘rganmagan bo‘ladi. Aslida esa savol berish — bu fikrlashning boshlanishidir. O‘qituvchi o‘quvchilarni savol berishga undashi, ularni rag‘batlantirishi

kerak. Shuningdek, guruhli ishlash ham mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Guruhda ishlash jarayonida o‘quvchilar o‘z fikrlarini boshqalar bilan solishtiradi, yangi g‘oyalar paydo qiladi, hamkorlikda yechim topadi [9]. Bu esa ularning ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.O‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayonida yana bir muhim omil — bu tanqidiy fikrlashni shakllantirish hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash — bu ma’lumotlarni shunchaki qabul qilish emas, balki ularni tahlil qilish, solishtirish, baholash va xulosalar chiqarish jarayonidir. Tanqidiy fikrlay oladigan o‘quvchi har qanday axborotni tekshirmasdan qabul qilmaydi, balki uning manbasi, ishonchliligi va mantiqiy asoslanganligini o‘rganadi. Bu esa o‘quvchini noto‘g‘ri ma’lumotlardan himoya qiladi va uning intellektual rivojlanishiga xizmat qiladi [10]. Shu nuqtai nazardan, o‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchilarga tayyor xulosalarni berishdan ko‘ra, ularni o‘ylashga majbur qiladigan savollar berishi lozim. Masalan, “Sizningcha bu fikr to‘g‘rimi?”, “Boshqa qanday yechimlar bo‘lishi mumkin?”, “Bu muammoni boshqacha qanday hal qilish mumkin?” kabi savollar o‘quvchini mustaqil fikrlashga undaydi [11].

Mustaqil fikrlashni rivojlantirishda integratsiyalashgan ta’lim ham katta ahamiyatga ega. Ya’ni turli fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatish orqali o‘quvchi bilimlarni yaxlit holda qabul qiladi. Masalan, tarix darsida iqtisodiy tushunchalarni, biologiya darsida kimyoviy jarayonlarni tushuntirish orqali o‘quvchining tafakkuri kengayadi. Bu esa uning mantiqiy va tizimli fikrlashini rivojlantiradi [12]. Bundan tashqari, kreativ (ijodiy) fikrlash ham mustaqil fikrlashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Kreativ fikrlash o‘quvchining yangicha g‘oyalar ishlab chiqishi, noodatiy yechimlar topishi va muammolarga ijodiy yondashishini anglatadi. Bu ko‘nikmani rivojlantirish uchun o‘qituvchi o‘quvchilarga erkinlik berishi, ularning fantaziyasini cheklamasligi va har qanday original fikrni qo‘llab-quvvatlashi zarur.

Masalan, dars jarayonida “Agar siz olim bo‘lganingizda…”, “Kelajakda bu muammo qanday hal qilinadi deb o‘ylaysiz?” kabi topshiriqlar berish orqali o‘quvchilarning tasavvur doirasini kengaytirish mumkin. Bunday yondashuv o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va uning ijodiy salohiyatini rivojlantiradi [13]. Yana bir muhim jihat — bu refleksiya, ya’ni o‘quvchining o‘z faoliyatini tahlil qilishi hisoblanadi. Refleksiya orqali o‘quvchi o‘z bilimlarini baholaydi, qayerda xato qilganini aniqlaydi va kelgusida qanday ishlash kerakligini tushunadi. Bu esa uning mustaqil rivojlanishiga xizmat qiladi.

Dars oxirida o‘quvchilardan “Bugun nima o‘rgandingiz?”, “Siz uchun eng qiyin qism qaysi bo‘ldi?”, “Yana nimalarni bilishni istaysiz?” kabi savollar so‘rash refleksiya jarayonini tashkil etishga yordam beradi. Shuningdek, motivatsiya masalasi ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Agar o‘quvchida o‘rganishga qiziqish bo‘lmasa, u mustaqil fikrlashga intilmaydi. Shu sababli o‘qituvchi darsni qiziqarli, hayotiy misollar bilan boyitilgan holda tashkil etishi zarur. O‘quvchi o‘rganayotgan bilimining hayotdagi ahamiyatini tushunsa, u faolroq bo‘ladi va mustaqil izlanishga kirishadi [14].

O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda oilaviy muhit ham muhim rol o‘ynaydi. Agar ota-onalar farzandining fikrini hurmat qilsa, uni tinglasa va qo‘llab-quvvatlasa, bola o‘z fikrini erkin bayon etishga o‘rganadi. Aks holda, uning fikrlashi cheklanib qolishi mumkin. Shu sababli ota-onalar bilan hamkorlik qilish, ularga pedagogik tavsiyalar berish muhimdir.

Zamonaviy ta’limda kompetensiyaviy yondashuv alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu yondashuvga ko‘ra, o‘quvchi faqat bilim egallabgina qolmay, balki uni amaliyotda qo‘llay olish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi kerak. Mustaqil fikrlash aynan shu jarayonda shakllanadi. Chunki o‘quvchi bilimni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash orqali o‘z fikrini mustahkamlaydi. Bundan tashqari, loyiha asosida o‘qitish (project-based learning) ham samarali usullardan biridir. Bu metodda o‘quvchilar ma’lum bir loyiha ustida ishlaydi, muammoni o‘rganadi, ma’lumot to‘playdi va yakuniy natija yaratadi. Bu jarayonda ular

mustaqil qaror qabul qiladi, tahlil qiladi va ijodiy fikrlaydi. Masalan, ekologiya mavzusida loyiha berilib, o‘quvchilardan atrof-muhit muammolarini o‘rganish va yechim taklif qilish so‘raladi. Bu nafaqat bilimni mustahkamlaydi, balki o‘quvchining ijtimoiy faolligini ham oshiradi [15]. Yuqoridagilar bilan bir qatorda, zamonaviy pedagogik texnologiyalar — masofaviy ta’lim, onlayn platformalar, interaktiv dasturlar ham mustaqil fikrlashni rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. O‘quvchi istalgan vaqtda mustaqil o‘rganish imkoniga ega bo‘ladi, bu esa uning o‘z ustida ishlash ko‘nikmasini shakllantiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim va ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki bugungi globallashuv va axborotlashuv davrida har bir o‘quvchi faqat tayyor bilimlarni egallabgina qolmay, balki ularni tahlil qila oladigan, mustaqil xulosa chiqaradigan va amaliyotda qo‘llay oladigan shaxs sifatida shakllanishi zarur. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun ta’lim jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Xususan, interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar yaratish, loyiha asosida o‘qitish va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, o‘quvchilarning erkin fikr bildirishiga imkon yaratish, ularni rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash, qulay psixologik muhitni shakllantirish ham mustaqil fikrlashni rivojlantirishning muhim shartlaridan biridir. O‘qituvchi bu jarayonda nafaqat bilim beruvchi, balki yo‘naltiruvchi, tashkil etuvchi va motivatsiya beruvchi shaxs sifatida faol ishtirok etishi lozim.

Bundan tashqari, oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash ham o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Chunki bola faqat maktabda emas, balki oilada ham erkin fikr yuritishga o‘rganadi. Umuman olganda, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali jamiyatda intellektual salohiyati yuqori, ijodiy fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan va raqobatbardosh shaxslarni tarbiyalash mumkin. Bu esa o‘z navbatida jamiyat taraqqiyoti va kelajak rivojining muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. J. Dewey, How We Think. New York, USA: D.C. Heath and Company, 1910.(224 bet)
2. B. Bloom, Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. New York, USA: Longmans, Green and Co, 1956.(207 bet)
3. L. S. Vygotsky, Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA, USA: Harvard University Press, 1978.(159 bet)
4. J. Piaget, The Psychology of Intelligence. London, UK: Routledge, 1950.(182 bet)
5. R. Paul and L. Elder, Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Upper Saddle River, NJ, USA: Pearson, 2014.(528 bet)
6. D. Halpern, Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. New York, USA: Psychology Press, 2013.(654 bet)
7. E. de Bono, Six Thinking Hats. Boston, USA: Little, Brown and Company, 1985.(207 bet)
8. J. Bruner, The Process of Education. Cambridge, MA, USA: Harvard University Press, 1960.(97 bet)
9. H. Gardner, Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York, USA: Basic Books, 1983.(440 bet)
10. P. Freire, Pedagogy of the Oppressed. New York, USA: Continuum, 1970.(186 bet)
11. A. N. Leontiev, Activity, Consciousness, and Personality. Englewood Cliffs, NJ, USA: Prentice-Hall, 1978.(156 bet)

12. Sh. M. Mirziyoyev, Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: O‘zbekiston, 2016.(56 bet)
13. N. Saidahmedov, Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.(160-180 bet)
14. O. Tolipov va M. Usmonboyeva, Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Fan, 2006.(160 bet)
15. R. I. Ishmuhamedov, Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Iqtisodiyot, 2017.(180-200 bet)